MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ VE ALMANYA

Meral BALCI[*]
Atakan BÜYÜKDAĞ[**]

Özet

Türkiye, Lozan'da her ne kadar pozitif düzenlemeler elde etse de Boğazlar Meselesinin kısıtlayıcı hükümlerin tamamının kaldırılmasını sağlayamamıştır. Boğazların savunulması Türkiye'ye değil Birleşmiş Milletlere bırakılmış ve Boğazlardan geçişleri düzenlemek üzere bir uluslararası kurulun oluşturulmasına karar verilmiştir.

İtalya'nın 1935'te Habeşistan'a saldırması ve Almanya'nın 1936'da Ren bölgesine asker çıkarması ise diplomatik dengeleri değiştirmiştir. Bu gelişmelerin sonucunda Türkiye, küresel güçlerin bu iki örnekte garantörlüğünün yetersiz kaldığını işaret etmiştir. Buna ek olarak Türkiye, İtalya'nın Akdeniz'deki yayılmacı politikasına karşı kendisini korumak amacı ile Boğazların askeri savunması ve geçişlerin düzenlenmesi hükümlerinde Türkiye lehine pozitif değişikliklere gidilmesi isteklerini içeren birer nota göndermiştir. Sovyetler Birliği'nin de içerisinde olduğu ülkeler 22 Haziran 1936'da Montrö'de toplanarak Türkiye'nin boğazlar üzerindeki hâkimiyetini temel hatları ile kabul etmiş ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi 9 Kasım 1936'da yürürlüğe girmiştir. Ancak bu antlaşma ile Sovyet donanmasının Karadeniz'den çıkıp Baltık Denizi ile bağlanabileceğini düşünen Almanya, Türkiye'den ayrı bir antlaşma ve garanti istemiştir.

Bu çalışmada Almanya'nın II. Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte Montrö Antlaşması'na karşı tutumu, Türkiye'den talepleri ve sonuçları incelenmiştir. Almanya ile imzacı ülkeler arasında kalan Türkiye'nin ise bu süreci denge politikası güderek aşmaya çalıştığı izlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Montrö, Sözleşme, Boğazlar, Almanya

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, mbalci@marmara.edu.tr

[**] Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, atakanbyd@gmail.com

GİRİŞ

Kurtuluş mücadelesi vermiş ve bu mücadeleden muzaffer çıkmış, bütün kadrosu ve vizyonu ile yeni Türkiye, zaferini uluslararası bir platformda tescil ettirmek ve bu tescilden doğan haklarını almak üzere başı dik bir şekilde Sevr'i imzalatmak isteyen devletlerin milli mücadele neticesinde düzenlemek zorunda kaldıkları Lozan Konferansı'na katılmıştır. Nitekim bağımsızlığını başkasından almayıp kendi kazanan Türkiye, Lozan'dan bazı istisnalar hariç birçok konuda istediğini alarak ayrılmıştır. Fakat bu istisnalar zaman geçtikçe birer problem haline gelmiş ve Türkiye tarafından çözüme kavuşturulması adına doğru zaman beklenmeye başlanmıştır. Bu istisnalardan birisi de Boğazlar Meselesi'dir. Türkiye Lozan'da, tarihi 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasına dayanan Boğazlar Meselesinin kısıtlayıcı hükümlerin tamamının kaldırılmasını sağlayamamıştır[1]. Lozan ile birlikte Boğazların savunulması Türkiye'ye değil Milletler Cemiyetine bırakılmış ve Boğazlardan geçişleri düzenlemek üzere yine Milletler Cemiyeti'ne bağlı bir uluslararası kurulun oluşturulmasına karar verilmiştir[2].

Lozan'dan itibaren Boğazların nihai durumu ile ilgili duyduğu memnuniyetsizliği belli eden, fakat bir düzenleme için doğru zamanı bekleyen Türkiye; Akdeniz'i "Mare Nostrum" (Bizim Deniz)[3] olarak adlandıran ve Akdeniz'deki yayılmacı politikasını her fırsatta dile getirerek Türkiye'yi rahatsız eden İtalya'nın 3 Ekim 1935'te Habeşistan'a saldırması[4] ve 1933'te başa gelen Hitler iktidarı ile birlikte Alman İmparatorluğu'nu eski ihtişamına kavuşturmayı amaçlayan ve "lebensraum" politikası gereğince yayılmacı bir politika izlemeye başlayan Almanya'nın da 7 Mart 1936'da Ren bölgesine asker çıkarması[5] ile Avrupa'daki diplomatik dengelerin değiştiğini gözlemlemeye başlamış ve doğru zamanın gelmek üzere olduğunu anlamıştır.

Nitekim bu gelişmeler ile Türkiye, Lozan'dan itibaren aradığı diplomatik haklılık seviyesine erişmiş ve küresel güçlerin hem Habeşistan olayında hem de Ren bölgesine asker çıkarılmasında garantörlüğünün yetersiz kaldığını

---

[1] Yalçın, Durmuş ve diğ., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: 2016, s. 384.

[2] Erikan, Celal, *Kurtuluş Savaşı Tarihi* (Haz. Akın, Rıdvan) (3. Baskı), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul: 2014, s.403.

[3] Tekeli, İlhan; İlkin, Selim, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi* (I. Cilt), (2. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul: 2014, s.48.

[4] Koçak, Cemil, *Türk – Alman İlişkileri (1923-1939)* (2. Baskı), Türk Tarih Kurumu, Ankara:2013, s.111.

[5] Tekeli, İlhan; İlkin, Selim, *a.g.e.,* s.52.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

işaret ederek 11 Nisan 1936'da Lozan'ı imzalayan ülkelere birer nota göndermiştir. Bu nota vesilesi ile Türkiye, İtalya'nın Akdeniz'deki yayılmacı politikasına karşı kendisini korumak zorunda olduğunu ve bu nedenle de Boğazların askeri savunması ve geçişlerin düzenlenmesi hükümlerinde Türkiye lehine pozitif değişikliklere gidilmesini talep ettiğini belirtmiştir.

Sovyetler Birliği'nin de içerisinde olduğu ilgili ülkeler 22 Haziran 1936'da Montrö'de toplanarak Türkiye'nin boğazlar üzerindeki hâkimiyetini temel hatları ile kabul etmiş ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi 9 Kasım 1936'da yürürlüğe girmiştir[6].

Lakin dönemin söz sahibi gücü Almanya, bu antlaşma ile Sovyet donanmasının Karadeniz'den çıkma ve bu vesile ile Baltık Denizi ile bağlanma olanağını kazandığını düşünmüştür.[7] Bunun sonucu olarak da Almanya, Lozan'da taraf olmadığı için Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne etki etme hakkı bulunmadığından ve de bir yandan Türkiye ile diğer yandan da İtalya ile kuvvetli bağları bulunması sebebiyle Türkiye'den ayrı bir antlaşma ve garanti istemiştir. Almanya ile imzacı ülkeler arasında kalan Türkiye ise bu süreci denge politikası güderek aşmaya çalışmıştır.

Bu çalışma, Almanya'nın II. Dünya Savaşı'na kadarki süreçte Montrö Antlaşması'na karşı izlediği bu talepkâr tutumuna ve sonuçlarına ışık tutması amacı ile hazırlanmıştır. Montrö antlaşmasının öncesi, süreci ve sonrası şeklinde Almanya – Türkiye odaklı bir çerçevede işlenen konuda Almanya'nın beklentileri ve Türkiye'nin denge politikası analiz edilmiştir.

1. Tarih Boyunca Boğazlar Sorunu

Nüfuzu üç kıtaya birden yayılan fakat Avrupa'daki Sanayi Devrimi ile birlikte askeri ve iktisadi gelişmelerden uzak kalarak önce duraklama ardından da kademeli gerileme dönemine giren Osmanlı Devleti, Boğazlar üzerindeki mutlak egemenlik haklarının sınırlandırılmasını da ilk defa Rusya ile 1774'te imzaladığı Küçük Kaynarca Antlaşması ile kabul etmiştir[8].

Küçük Kaynarca antlaşmasının 11. maddesi şöyledir:

[6] Tekeli; Selim, *a.g.e.*, s.53.
[7] Koçak, Cemil, *a.g.e.*, s.115.
[8] Yalçın, Durmuş ve diğ., *a.g.e*, s.384.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

"...iki devlete müteallik gemi ve tüccar sefainine bigayr-i mümaneatin serbestiyet üzre geşt ve güzar eylemeleri akd ve temhid olunub ve iskelelerine ve her mahalle mutlaka sair devletlerin icra ittikleri ticaretlerinde kamyab oldukları vech üzre işbu Rusya gemileri tüccar sefayinine dahi Devlet-i Aliye'm canibinden ruhsat virile Karadeniz'den Akdeniz'e ve Akdeniz'den Karadeniz'e murur ve amme-i sevahil ve kıyılarının limanlarından maruzzikir deryalar ittisalinde olan memer ve boğazlarında meks ideler ve işbu maddeye dair balada izah olunduğu üzre Devlet-i Aliye'mizi memalikinden emr-i ticarete dair biaynihi Françe ve İngiltere misillü ola..."[9]

Küçük Kaynarca Antlaşması ile birlikte Rus ticaret gemilerine Boğazlardan, Akdeniz'den ve Karadeniz'den serbest geçiş hakkı tanınmıştır. Fakat Boğazlarda askeri donanma bulundurma gayesinde olan fakat bu talebine karşılık Babıali'den mutlak bir ret alan Rusya, bu emelini gerçekleştirmediği için Boğazlar konusunu da Küçük Kaynarca Antlaşması ile kapatmamıştır. Nitekim ilerleyen dönemde Rusların yaptığı daimî baskı Osmanlı için adı net olarak koyulmuş bir "Boğazlar Sorunu"nu doğurmuştur[10].

Bu süre zarfında gerek Rusya'nın Kırım'ı da ilhak ederek sıcak denizlere inme politikasının en temel ayaklarından birisi olan Boğazlar için baskı yapması, hem Fransa ile İngiltere arasında yaşanan Hindistan'a açılan kapı Mısır gerginliği bir anda hem Rusya hem de Batı Avrupa sömürgeci ülkelerinin dikkatini Boğazlar üzerinde toplamıştır. Nitekim bu çok başlı oligark yapının, Mısır'daki ayaklanmalar nedeni ile güç kaybetmekte olan Osmanlı Devleti'ne dayattığı, İngiltere, Avusturya, Rusya, Fransa, Prusya ve Osmanlı Devleti tarafından Londra'da imzalanan "1841 Boğazlar Sözleşmesi" Boğazları Osmanlı Devleti'nin egemenlik alanından çıkarıp uluslararası bir statüye bağlamıştır[11].

Osmanlı Devleti'nin barış zamanında hiçbir savaş gemisinin Boğazlardan geçirmeyeceğini taahhüt etmesi, Osmanlı'nın boğazlar hakkında tek başına karar alma yetkisini ortadan kaldırmış ve uluslararası devletleri Boğazlar adına alınan bu karara ortak ederek, Boğazları uluslararası bir sorumluluk haline getirmiştir.[12] Öte yandan dönem şartlarını göz önünde bulundurarak

---

[9] Dördüncü, Muharrem, "*1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi*" Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, *Haziran 2001, C. III, Sayı 1*, s.75.

[10] Dördüncü, Muharrem, *a.g.y*, s.76.

[11] Yalçın, Durmuş ve diğ., *a.g.e*, s.385.

[12] Dördüncü, Muharrem, *a.g.y,* s.88.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Osmanlı'nın bu antlaşma ile Rusya'nın Boğazlar üzerindeki egemenlik tehditini savuşturup, yerine Boğazlar üzerindeki egemenlik haklarından uluslararası bir denetimin sorumluluğu adına feragat etmeyi tercih ettiği sonucuna da varabilmektedir.

Boğazlar Sorunu, Londra Boğazlar Sözleşmesi ile de neticeye varmış bir konu değildir. Zira Birinci Dünya Savaşı'nın ardından önce Sevr sonra da Lozan ile tekrar gün yüzüne çıkmıştır.

2. Lozan'da Boğazlar Sorunu

Boğazlar Sorunu tabiatı ile Lozan'ın en çok tartışılan konularından birisi olmuş, hatta konunun şiddeti görüşmelere katılan Rus temsilcinin öldürülmesine kadar erişmiştir.[13]

Hiçbir tarafın isteklerinden ödün vermek istemediği ve ortak noktanın bulunamadığı[14] uzun tartışmaların sonucunda Boğazlar adına "serbestlik" ön planda tutularak geçici bir çözüm yolu bulunmuştur.[15] Bu çözüm gereğince; barış zamanında boğazlardan geçişin serbest olmasına, savaş zamanı da eğer Türkiye tarafsız ise yine tüm geçişlerin serbest olmasına, taraf ise tarafsız ülkelerin gemi ve uçaklarına geçişi serbest kılmak koşulu ile düşman gemileri ve uçakları hakkında kendi insiyatifine göre yetki kullanabilmesine karar verilmiştir. Barış zamanında Karadeniz'e doğru geçişte, Karadeniz'e sınır olan devletlerden en güçlü donanmaya sahip olanından daha fazla gemi ve uçak geçememesine ve Türkiye'nin bu geçişlerden doğacak sorumluluklardan muaf tutulmasına karar verilmiştir. Boğazların iki yakasının da silahlardan arındırılmasına, savunulmasının Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altına bırakılmasına ve boğazlardan geçişleri düzenlemek üzere uluslararası bir kurul oluşturulmasına karar verilmiştir.[16] Bu sonuç, genç Türkiye Cumhuriyeti'ni memnun etmemiş, Boğazlar sorununa Türkiye lehine bir çözüm bulmak adına doğru zamanın gelmesini beklemeye itmiştir.

---

[13] Yalçın, Durmuş ve diğ., *a.g.e*, s.385.

[14] Ryan, Sir Andrew, *Sonuncu Dragoman*, Dilek Berilgen Cenkçiler (çev.), Ankara: 2015, s.159- 187.

[15] Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi* (11. Baskı), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul: 2016, s.176.

[16] Yalçın, Durmuş ve diğ., *a.g.e*, s.385

3. Montrö'ye Doğru

Birinci Dünya Savaşı'nın beraberinde getirdiği sefalet İtalya'da Faşizmi, Almanya'da da Nazizmi körüklemiştir. Özellikle dönem itibari ile Fransız Devrimi'nden beri radikal sol hareketin simgesi olan Kızıl Bayrağın Ekim Devrimi ile birlikte Rusya'da dalgalanmaya başlaması, Avrupa'daki birçok ülkede radikal sol hareketlerin komünizmi yaşadıkları coğrafyaya entegre etme çabası ile sonuçlanmış, bu eylemler zinciri de dolaylı yoldan radikal sağ hareketlerin güç kazanmasını sağlamıştır[17].

Nitekim iki ülkedeki aşırı milliyetçi tutum, imparatorluklarının eski heybetli dönemlerine olan özlemi tetiklemiş ve bu da İtalya'nın ve Almanya'nın yayılmacı politikaları ile sonuçlanmıştır. İtalya, 3 Ekim 1935'de Milletler Cemiyeti üyesi Habeşistan'a saldırıp işgal etmiş, Almanya da 7 Mart 1936'da Versay ile silahsızlandırılmasına karar verilen Ren bölgesine asker çıkarmıştır.

İtalya'nın Milletler Cemiyeti üyesi bir ülkeye saldırması, Almanya'nın da uluslararası garantörlerin koruması altındaki Versay Antlaşması ve Lokarno paktı yükümlerini yok sayarak Ren bölgesine asker çıkartması bahsi geçen uluslararası otoritelerin işlevsizliğine birer kanıt oluşturmuş ve boğazları korumak ile görevlendirilmiş Milletler Cemiyeti'nin vaat ettiği korumanın yetersiz olduğunu dünyanın gözleri önüne sermiştir. Bunun üzerine, Hariciye Vekaleti Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, 11 Nisan 1936'da Lozan Antlaşması'nın imzacı ülkelerine, Lozan Antlaşması'nda yer alan Boğazlar ile ilgili hükümlerin yeniden düzenlenmesi adına birer nota göndermiştir. Bu nota aynı gün, Lozan imzacısı olan dönemin etkin gücü Almanya'ya da dönemin Berlin büyükelçisi Hamdi Arpag tarafından teslim edilmiştir[18].

Boğazlar sorunu ile ilgili nota oldukça kritik bir dönemde gelmiştir. Zira dönem itibari ile İngiltere ve Fransa, İtalyan faşizminin yayılmacı politikasının demokrasilerine ve bölgesel çıkarlarına ters düşeceğini öngörerek Türkiye'ye yanaşma, Almanya da aynı şekilde ileri dönem planları ve hammadde alımı ve takip eden Kliring Politikası[19] gereğince Türk dostluğuna ihtiyaç duyma ve sıkı

[17] Sander, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1991* (12. Baskı), İmge Kitabevi Yayıncılık, Ankara: 2004, s.17-63.
[18] Koçak, Cemil, *a.g.e,* s.112.
[19] Oğuz, Burhan, *Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler,* Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, İstanbul: 2007, s. 286-321.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ilişkiler kurma eğilimindedir. Avrupa'nın "*Türkiye de Almanlar gibi bir oldubitti ile Boğazları silahlandıracaklar*" öngörüsü tutmamış, Atatürk, bu sorunu Almanya örneğindeki gibi değil, diplomasi ile çözme yoluna gitmiştir ki bu Türkiye'nin duruşunu kuvvetlendiren bir diğer etken olmuştur.[20]

4. Montrö Antlaşması

İlgili nota neticesinde Bulgaristan, Büyük Britanya, Fransa, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan'ın katılımı ile İsviçre'de Lozan'ın yakınında bulunan Montrö'de 22 Haziran 1936'da Montrö Konferansı adı verilen bir konferans düzenlenmiştir[21]. Almanya, Lozan'da taraf olmadığı için bu konferansa katılmamıştır, fakat hem güncel hem de gelecek idealleri açısından Almanya'yı oldukça yakından ilgilendiren bu görüşmeleri itina ile takip etmiştir.

Avrupa'nın diplomatik bir gerginlik sürecine girdiği ilgili dönem itibari ile İngiltere, egemen güçlerin özellikle Akdeniz'deki İtalyan genişleme politikasından ve yine sıcak denizlere inme politikasının savunucusu olmaya devam ederek ileriki tarihlerde yönünü Ortadoğu'ya da çevirme potansiyeli olan Rusya'dan çekinerek Türkiye ile bir yakınlaşma politikası gütmeye başlamıştır. Nitekim 1905'teki Japon zaferi ile sonuçlanan savaşta Karadeniz filosunu sıcak sulara indirip uzak doğuya gönderememenin sıkıntılarını yaşayan Rusya, Birinci Dünya Savaşı öncesinde de Balkanları kendi hâkimiyetinde görerek Avusturya-Macaristan'ın Balkanlarda artan nüfusunu engellemek adına Karadeniz filosunun Akdeniz'e serbestçe inebilmesine ihtiyaç duymuş,[22] bu yaşananlar da sıcak denizlere inme politikalarının 20.yy'da daha da kuvvetlenmesine sebep olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Ekim Devrimi ile yönetimi ele geçiren Sovyet Rusya da ardından 1922 yılında kendi idaresinde kurulan SSCB de her ne kadar farklı ideolojilere sahip olsalar da tarih boyunca süregelen sıcak denizlere inme politikasından feragat etmemişlerdir. Tüm bunları göz önünde bulunduran İngiltere, şimdi bir de SSCB'nin Orta Asya'da artan nüfuzunun SSCB filosunun Akdeniz'e inmesi

[20] Tekeli, İlhan; İlkin, Selim, *a.g.e.,* s.52.
[21] Tekeli; İlkin, *a.g.e.,* s.53.
[22] Akgün, Mensur, Great Powers And The Straits: From Lausanne To Montreux, Turkish Year Book, 1994, Vol. XXIV, erişim: 08.09.2018 http://www.politics.ankara.edu.tr/yearbookdizin/dosyalar/MMTY/24/5_mensur_akgun.pdf, s.57.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
vesilesi ile Orta Doğu'ya sıçrama şüphesini beslemeye başlayınca, Türkiye'ye stratejik olarak daha da fazla ihtiyaç duymaya başlamıştır. Öte yandan Ruslar da Karadeniz'e girme hakkı bulunan İngiliz donanmasının gücünden çekinmektedir. Bu nedenle Montrö'deki yeni bir düzenlemeye hem Sovyetler Birliği'nin hem de İngiltere'nin sıcak bakabilmesi söz konusu olmuştur.

Neticede Türkiye'nin soruna diplomatik çözümlerle yaklaşması ve kararlılığından taviz vermeyeceğini belirterek "*Sorun diplomatik olarak çözülemezse Türkiye kendi güvenliğini sağlamak adına gerekli önlemleri kendisi alacaktır*[23]" ifadesindeki mutlakiyeti, İngiltere başta olmak üzere Montrö Konferansı katılımcılarının Boğazlar konusundaki önemli değişiklikleri kabul etmeleri ile sonuçlanmış ve Boğazların Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından savunulmasını ve Boğazlara ait hüküm yetkisinin Komisyondan Türk hükumetine geçmesini onaylayan Montrö Boğazlar Sözleşmesi 9 Kasım 1936'da imzalanmıştır.[24]

Montrö sözleşmesi her ne kadar ticaret gemileri için serbestlik tanısa da savaş durumunda Türkiye'nin önemini oldukça artırmıştır. Zira sözleşmeye göre barış zamanında, bütün ülkelerin küçük ve hafif savaş gemileri Türkiye'ye gerekli bildirimlerde bulunmak ve belirli kısıtlamaları aşmamak kaydı ile boğazlardan geçebileceklerdir. Tarafsız ülkelerin savaş gemileri ise barış zamanındaki koşullara uyarak geçiş sağlayabileceklerdir. Türkiye'nin savaşta taraf olduğu durumlarda ise Türkiye, savaş gemilerinin geçişi konusunda istediği gibi davranabilecektir.[25]

Bu maddeler Türkiye'nin olası bir savaştaki müttefikliğinin önemini daha da artırmaktadır. Ve Lozan'da taraf olmayan Almanya'nın böylesi kritik bir antlaşma sonrasında Türkiye ile ilişkilerini sıkılaştırıp kendisini de sürecin içerisine talepkâr bir şekilde sokmak istemesi diplomasinin doğası gereğince oluşan bir süreçtir.

5. Almanya'nın Çekinceleri

Montrö konferansı süresince gelişmeleri yakından izleyen ve soğuk tutumunu hissettiren Almanya, antlaşmanın ardından taleplerini ve tepkilerini dile

[23] Tekeli, İlhan; İlkin, Selim, *a.g.e.,* s.52.

[24] Sovyetler Birliği, Lozan imzacısı olmasa da kendisini oldukça yakından ilgilendiren bu konferansa katılıp, isteksiz bir şekilde imzacı olmuştur. İtalya ise konferansa katılmamış ve sözleşmeyi ancak Almanya'nın da baskısı ile 1938 yılında kabul etmiştir. Tekeli, İlhan; İlkin, Selim, *a.g.e.,* s.53.

[25] Tekeli, İlhan; İlkin, Selim, *a.g.e.,* s.53.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

getirmeye başlamıştır. Almanya'nın dönem itibari ile çekindiği senaryo, Sovyet donanmasının Karadeniz'den çıkması ve Baltık Denizi ile bağlantı olanağı elde etmesidir. Almanya, olası bir savaş halinde, Sovyet Karadeniz filosunun Akdeniz'de Fransız filosunun harekâtını destekleyeceğinden de çekinmektedir. Nitekim Montrö sonrası İngiliz-Türk ilişkilerinin iyiye gitmesi ve Rüştü Aras'ın dünyada iki keskin kutup oluşturma gayesinde olan Sovyet Dışişleri Komiseri M. Litvinov ile arasındaki kuvvetli iletişimin de etkisi ile Sovyet-Türk ilişkilerinde yeni adımlar atıp Sovyetler Birliği'ni tatmin etme amacı ile ayrı bir Türk-Sovyet paktı imzalanmasını gündeme alması Almanya'nın çekincelerini artıran diğer etkenlerdir.[26]

Öte yandan Almanya'nın öngörüsünü doğrular gibi Sovyetler Birliği de Türkiye'den gizli ve ikili bir antlaşma talep etmektedir. Bu antlaşma gereğince iki tarafın da katılmadığı bir savaşta Sovyetler Birliği, Türkiye'den boğazların kapatılmasını talep edebilecek, fakat nihai karar Türkiye'ye ait olacaktır. Sovyetlerin katıldığı bir savaşta ise Türkiye boğazları kapatacaktır.[27]

Türkiye-İngiltere yakınlaşmasından dolayı Sovyetler Birliği'nin tepki gösterip uzaklaştığını hisseden ve olası bir saldırı söz konusu olduğunda Sovyetlerin askeri desteğini alabilme ihtimalini göz önünde bulunduran Türkiye, bu ikili antlaşmayı değerlendirmeye değer bulup dönem Dışişleri Bakanı Rüştü Aras ve Moskova Büyükelçisi Zekai Apaydın vesilesi görüşmeler gerçekleştirse de İngiltere'nin yoğun baskısı neticesinde bu antlaşma asla imzalanmamış ve Sovyetler Birliği'ne bir ayrıcalık tanınmamıştır.[28] Lakin bunun gün yüzüne çıkması Almanya'yı daha da talepkâr bir tutum sergilemeye itmiştir.

Almanya, Versay yükümlülüklerini üzerinden atan bir ülke olarak Türkiye'nin Boğazları silahlandırmasını takdir ettiğini ve Türkiye'yi Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan yükümlülüklerden kurtulma mücadelesinde bir kader ortağı olarak gördüğünü ifade etmiştir, zira Türkiye Almanya için artık eski Doğu değildir.[29] Lakin bunun yanında Almanya, kendisinin artık Birinci Dünya Savaşı'nı kaybeden Almanya değil, Avrupa'nın oyun belirleyici güçlerinden birisi olan Almanya olduğunun ve Lozan'da taraf olmayan Almanya'nın dışında yeni ve çok daha güçlü bir Almanya'nın söz konusu olduğunun bilincinde olunması gerektiğini vurgulamaktadır. Berlin, Türkiye'nin haklarını

[26] Koçak, Cemil, a.g.e., s.115.
[27] Koçak, a.g.e., s.114.
[28] Tekeli, İlhan; İlkin, Selim, *a.g.e.,* s.53.
[29] Ihrig, Stefan, *Naziler ve Atatürk*, Alfa Yayınları, İstanbul: 2015, s.17.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tanımaya hazır olduğunu, fakat Türkiye'nin de Boğazlar sorunu ve Montrö antlaşmasında Almanya'yı eşit haklara sahip bir taraf olarak tanıması gerektiğini ve ek olarak Almanya'ya bazı düzenleme talep etme yetkilerinin sunulması gerektiğini ısrarcı bir şekilde dile getirmiştir.[30] Zira Alman Savunma Bakanlığı Montrö'nün bu halinin Alman çıkarlarına ters düşebileceği kanaatindedirler.

Almanya için Montrö'nün 8. Maddesi ile ilgili olarak II. Ek'in 6.fıkrasına göre, yardımcı savaş gemilerinin küçük ve hafif savaş gemisi kategorisine giriyor olmaları üzerinde durulması gereken bir noktadır. Özellikle, Boğazlardan askeri birlik ya da savaş malzemesi geçirebilecek Sovyet yardımcı gemilerinin bu kategori içerisine sokulması Almanya için büyük bir tehdit olarak görülmüştür.

6. Montrö'den II. Dünya Savaşı'na Almanya'nın Boğazlar Sorununa Karşı Tutumu

Birinci Dünya Savaşı'nda yenilen Almanya her ne kadar Lozan'da taraf olmamış olsa da, Nasyonal Sosyalist Almanya, Montrö gibi kritik bir konuda kesinlikle söz sahibi bir taraf olmak istemiş ve bunu doğrudan Türkiye ile çözmek amacında olmuştur. Dönemin Dışişleri Bakanı Konstantin von Neurath ile sıkı bir baskı uygulayan Berlin, her ne kadar olası bir Almanya-Türkiye ikili antlaşmasının diğer imzacı ülkelerin kararına bağlı olduğunu bilse de Montrö'den istediğini alabilecek güçte olan Türkiye'nin bu talebi de imzacı güçlere kabul ettirebileceği konusunda ısrarcı olmuş ve Türkiye'nin bu konuda kendilerine bir güvence vermelerini talep etmiştir.[31]

Türkiye'ye isteklerini kabul ettirmeye çalışan Almanya, süreç içerisinde antlaşmanın Sovyetler Birliği ile birlikte en kritik tarafı olan İtalya kozunu da kullanmaktan çekinmemiştir. Roma-Berlin paktından doğan Alman-İtalya askeri stratejik birlikteliği gereğince 4 Mayıs'ta Roma'da Alman Dışişleri Bakanı Neuraht ile İtalyan Dışişleri Bakanı Ciano, Boğazlar konusunda Türkiye'ye karşı ortak bir politika izlenmesine karar vermişlerdir ve bu karar Türkiye'ye de iletilmiştir.[32]

---

[30] Koçak, Cemil, *a.g.e.,* s.117.
[31] Koçak, *a.g.e*, s.118
[32] Koçak, *a.g.e.,* s.117.

Almanya, süreç içerisinde ikili görüşmeler ile Almanya'nın da bir imzacı güç gibi eşit haklara sahip olması ve hatta özel çekinceler koyma yetkisinin kabul edilmesi adına Türkiye'ye baskı yapmaya devam etse de, Türkiye her geçen dönem konunun üzerinde durulduğunu ve her koşulda Alman çıkarlarına dikkat edileceğini belirtmekten öteye gitmemiştir. Nitekim sürecin sürüncemeye girmesi de Türk-Alman ilişkilerinde soğumaya sebep olmuş, boğazları korumak için ordusunu kuvvetlendireceğini deklere eden Türkiye, iddia edildiği gibi savunma sanayi takviyelerini sıkı bir ticari ilişki içerisinde olunan Alman Krupp firması ile değil, İngiliz Brasset&Co firması ile yaptığı antlaşma sonucunda elde etmiştir[33]. Bu da dönem itibari ile oluşan ve Almanya'yı restleşmekten uzak tutan bir Türk-İngiliz yakınlaşması örneği olarak göze çarpmaktadır.

Nitekim 1938 yılı itibari ile İtalya'nın, Habeşistan'daki varlığının tanınması koşulu ile Montrö'yü herhangi bir çekince koymaksızın imzalamayı kabul edeceği haberlerinin Ankara'ya ulaşması[34], İtalya Dışişleri Bakanı Ciano'nun Ankara'yı ziyaret etmesi ve en nihayetinde 2 Mayıs 1938'te İtalya'nın Montrö'yü imzalaması Almanya'nın Türkiye üzerindeki baskıcı gücünü zayıflatan diğer etkenler olmuştur. Lakin tüm bunlara karşın Almanya'nın görüş ve taleplerinde bir değişiklik olmamıştır.

Şubat 1938'te Almanya'nın yeni Dışişleri Bakanı olarak atanan Ribbentrop da 7 Temmuz'da Numan Menemencioğlu ile görüşmüş ve yine aynı talepleri dile getirmiştir. Ribbentrop, Türkiye ile Almanya arasında ikili bir antlaşmanın yapılması gerektiğini yinelemiş, böylesi bir antlaşmada Almanya'nın Montrö'nün hükümlerini olduğu gibi tanıyacağını belirterek Montrö antlaşmasında yapılacak olası bir değişiklikte Almanya'nın görüşünün alınacağına dair de Türkiye'den güvence istemiştir. Fakat Menemencioğlu, Almanya'nın Lozan'a taraf olmadığı için kendi isteği ile antlaşmada imzacı taraf olmasının hukuksal yönden zorluklar barındırdığını yinelemiştir[35]. Nitekim hem başka bir ülkenin antlaşmaya imzacı olarak katılımı, hem de Türkiye'nin bir başka ülke ile Boğazlar konusunda ikili antlaşma yapma durumu diğer ülkelerin onayını gerektirmektedir. Bu nedenle Menemencioğlu, ısrar ile Almanya'nın Montrö antlaşmasını tek taraflı tanıması gerektiğini ifade

[33] Akgün, Mensur, *Great Powers And The Straits: From Lausanne To Montreux,* Turkish Year Book, 1994, Vol. XXIV, Erişim: 08.09.2018, http://www.politics.ankara.edu.tr/yearbookdizin/dosyalar/MMTY/24/5_mensur_akgun.pdf , s.76.

[34] Koçak, *a.g.e.,* s.120

[35] Koçak, *a.g.e.,* s.121-122.

etmiştir.

Öte yandan Türkiye, Montrö antlaşmasında özellikle Batı Avrupa'nın cephe almak üzere olduğu ülke Almanya'ya karşı takınması istenilen ısrarcı tutumumun, Montrö'ye de zarar vereceği görüşündedir. Bu nedenle de Almanya'nın taleplerini gerçekleştirmek bir yana iletmeye dahi pek yanaşmamış, bu süreçte Almanya olan ilişkileri de dengede tutmak için konuyu sürece yayma politikası gütmüştür. Fakat uzayan süreç içerisinde Ribbentrop, Neutraht kadar sakin olmamış ve Almanya-Türkiye ilişkilerinin olumsuz etkilendiğini ve bu ilişkilerin yeniden gelişime açık olmasının ancak bu ikileme bir çözüm üretildiği takdirde sağlanabileceğini belirtmiştir. Zira Ribbentrop'a göre hem diğer ülkelerin Almanya'yı imzacı taraf olarak kabul etmek istememesi, hem de Türkiye'nin bu konuda Almanya ile birlikte hareket etmek adına güvence vermemesi anlaşılamayan bir durumdur.[36]

İlerleyen süreçte Türkiye'nin attığı en somut adım, 1939 yılı başlarında Menemencioğlu'nun Alman Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Weizaecker ile görüşerek bir taslak formül önermesi olmuştur. Öneriye göre, Türkiye Montrö konusunda imzacı ülkelere uygulanan tüm ayrıcalıkların Almanya'ya da uygulanacağını açıklamaya hazırdır, buna karşılık Almanya'dan da antlaşmanın içeriğini tek taraflı tanıması istenmektedir. Fakat Ribbentrop, antlaşmaya eşit şartlarda katılmadıkça böyle bir çözümün Almanya için Boğazlar sorununa çare getirmeyeceğini ve acelece eksik bir çözüm bulmak yerine oturaklı ve nihai bir çözüm bulmak gerektiği konusunda Menemencioğlu'nu uyarmıştır.[37]

Aynı yıl içerisinde başlayan II. Dünya Savaşı sürüncemedeki görüşmeleri tamamıyla rafa kaldırmış, gittikçe soğuyan Almanya-Türkiye ilişkilerinde Montrö'den bağımsız yeni bir sayfa açılması zorunda bırakmıştır.

Sonuç

Jeopolitik önemi nedeni ile tarih boyunca yayılmacı politika izleyen egemen güçlerin hedefinde olan boğazlar; Rusların tarih boyunca sıcak denizlere inme politikasının ve İtalyanların "Mare Nostrum" olarak adlandırdıkları Akdeniz'deki yayılmacı politikalarının önündeki engel, İngilizlerin Ortadoğu

[36] Koçak, *a.g.e.,* s.122.
[37] Koçak, *a.g.e.,* s.123-124.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
ve Hindistan yolları üzerindeki tekelinin koruyucu üssü, Almanların, Avrupa'yı ve Balkanları Bolşevizmden uzak tutma tamponu ve gelecek hedeflerini gerçekleştirirken Sovyet filosundan korunma aracı, olası bir Sovyet işgali için de potansiyel rota olmuştur.

Milli Mücadele ile bağımsızlığını yeni kazanmış, fakat ne istediğini bilen ve taleplerini doğru zamanı ve doğru tutumu sergilemekte egemen güçlere diplomasi dersleri verecek seviyede olan genç Türkiye Cumhuriyeti ise Lozan'da istediğini alamadığı Boğazlar Sorununu Milletler Cemiyeti korumasındaki Habeşistan'ın İtalya tarafından işgal edildiği ve Almanya'nın Versay Antlaşması ve Lokarno Paktına aykırı olarak Ren bölgesine asker çıkarttığı bir dönemde gündeme getirerek, Montrö'ye giden yolun kapısını aralamıştır.

Avrupa'da çanların çalındığı ilgili dönem itibari ile kutuplaşan dünyada Türkiye gibi jeopolitik öneme sahip bir ülkeyi yanında barındırmaya gayret gösteren Sovyetler Birliği'nin de Boğazlar konusuna dâhil olduğu Lozan imzacısı ülkeler, diğer ülkelere duydukları şüpheler dolayısı ile de Türkiye'nin Montrö'deki taleplerini olumlu karşılamışlar ve imzacı olmuşlardır. Fakat Lozan imzacısı olmayan Almanya, gelecek planları nedeni ile kendisini yakından ilgilendiren bu antlaşmada imzacı olamama eksikliğini Türkiye ile var olan ikili ilişkilerini kullanarak baskı yapma yöntemi ile elde etmeye çalışmıştır. Sovyet donanmasının boğazlardan serbest geçiş ile Alman hedeflerindeki bölgelere erişmesinden çekinen Almanya, Türkiye'den kendisi ile ayrı bir ikili antlaşma yapma ve Montrö'nün hükümlerinden imzacı ülkeler ile eşit miktarda yararlanma talebinde bulunmuştur.

Dönem itibari ile barışı destekleyen ve kendisini hem savaştan hem de İspanya'daki İç Savaş ile birlikte Avrupa'da ülkeler hızla saflarını belli ederlerken Montrö'yü de kaybetmek ile sonuçlanabilecek bir Alman yanlısı tutum sergilememek adına kutuplaşmadan uzak tutmaya çalışan Türkiye ise Almanların baskısını sürece yayarak Türk-Alman ilişkilerinde zedelenmeye yol açabilecek bir durumu, Türk-İngiliz ve Türk-Sovyet yakınlaşmalarını güçlendirerek tölere etmiş ve bu sayede kendisini kaybetmek istemeyen Almanya'nın baskısına karşı denge politikası sürdürebilmiştir.

Alman taleplerine karşı yürütülen bu denge politikası, Türkiye'yi herhangi bir kutba entrege olmaktan koruduğu gibi, Türkiye'nin bu denge politikasını II. Dünya Savaşı'nda da devam ettirebilmesini sağlamış ve toplamda 60 milyonun

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

üzerinde insanın öldüğü II. Dünya Savaşı'na fiilen katılmamasına katkıda bulunmuştur.

Kaynaklar

Akgün, Mensur, *Great Powers And The Straits: From Lausanne To Montreux,* Turkish Year Book, 1994, Vol. XXIV, http://www.politics.ankara.edu.tr/yearbookdizin/dosyalar/MMTY/24/5_mensur_akgun.pdf, Erişim: 08.09.2018.

Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi* (11. Baskı), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul: 2016.

Dördüncü, Muharrem, "*1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar*

Boğazlar Meselesi" Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, *Haziran 2001, C. III,*

Sayı 1.

Erikan, Celal, *Kurtuluş Savaşı Tarihi* (3. Baskı), Rıdvan Akın (Haz.), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul: 2014.

Ihrig, Stefan, *Naziler ve Atatürk*, Alfa Yayınları, İstanbul: 2015.

Koçak, Cemil, *Türk – Alman İlişkileri (1923-1939)* (2. Baskı), Türk Tarih Kurumu, Ankara: 2013.

Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.I, Ankara, 1953.

Oğuz, Burhan, *Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler,* Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları,

İstanbul: 2007.

Ryan, Sir Andrew, *Sonuncu Dragoman*, Dilek Berilgen Cenkçiler (çev.), Ankara: 2015.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1991* (12. Baskı), İmge Kitabevi Yayıncılık, Ankara: 2004.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tekeli, İlhan; İlkin, Selim, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi* (I. Cilt),

(2. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul: 2014.

Yalçın, Durmuş ve diğ., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: 2016.

MONTREUX CONVENTION AND GERMANY

Abstract

Although Turkey has achieved positive arrangements in Lausanne, it has not been able to ensure the abolition of all restrictive provisions on the Straits issue. The defence of the Straits was left not to Turkey but to the United Nations and it was decided to establish an International Committee to regulate the passage of the Straits.

Italy's attack on Abyssinia in 1935 and Germany's withdrawal from the Rhine region in 1936 changed diplomatic balances. As a result of these developments, Turkey pointed out that the guarantees of the global powers were inadequate in these two examples. In addition to this, Turkey sent a note containing requests for positive changes in the provisions of the military defence of the straits and the regulation of the passage in order to protect itself against Italy's expansionist policy in the Mediterranean. On June 22, 1936, the countries including the Soviet Union gathered in Montreux and accepted Turkey's dominance over the Straits with the main lines and the Montreux Straits Convention entered into force on November 9, 1936. However, Germany, thinking that the Soviet Navy could be connected with the Baltic Sea out of the Black Sea with this Treaty, asked Turkey for a separate Treaty and guarantee.

In this study, Germany's attitudes towards the Treaty of Montreux, demands from Turkey and their results until World War II were examined. Turkey, which remains between Germany and the signatories, has been shown to be trying to overcome this process by motivating a balance policy.

Keywords: Montreux, Convention, Straits, Germany